

Я.Р. ДАШКЕВИЧ *(Львів)*

МИРОН КОРДУБА ТА ЙОГО “БІБЛОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ”

Працюючи бібліографом відділу історії України Інституту суспільних наук Академії Наук УРСР у Львові, я у січні 1958 р. познайомився з велетенською картотекою “Бібліографії історії України”, складеною в.о. професора кафедри історії південних і західних слов’ян Львівського державного університету ім. І.Франка (такою була остання посада) М. Кордубою.

У мене був великий пієтет до професора, якого знав ще з дитинства (у 1937 р. моя мати Олена Степанів і я відпочивали одночасно з М. Кордубою та його дружиною Євгенією у віллі Остапа Луцького – кооперативного і політичного діяча, в цей час сенатора Польського сенату – в Косові) і який у 1942-1943 рр. викладав історію в Академічній гімназії у Львові, де я тоді вчився. 1958 р. я намагався впорядкувати картотеку, що була в трохи хаотичному стані (через кілька років після смерті професора 1947 р. картотеку купила дирекція Інституту суспільних наук у сім’ї покійного), встановити її комплексність, приблизно визначити кількість внесених до неї записів, а також продумати можливість використання в тогочасних умовах. Це був період короткотривалої “відлиги”, коли можна було будувати плани про велику наукову бібліографію історії України, в якій зібраний М. Кордубою матеріал повинен був зайняти відповідне місце.

Тоді, у 1958 р., я опрацював досить докладний план впорядкування та використання картотеки, опрацював схему, за якою можна було розділити матеріал. Картотеку передбачалося розмістити в окремій шафі з 36 шухлядами, пристосованими до формату карток. Таку шафу справді

було виготовлено. Тогочасний директор Інституту суспільних наук Іван Крип'якевич дуже добре розумів вартість бібліографії, з якої сам користав, та незабаром насунулася чергова реакція на історичну науку, а в 1966 р. мене змусили покинути Інститут.

В зв'язку з цією бібліографією, а також іншими історико-бібліографічними працями, у мене встановився добрий контакт з Державною історичною бібліотекою УРСР, в якій періодично відновлювалася дискусія про необхідність підготовки наукової бібліографії історії України. Для "Науково-методичного збірника", який бібліотека почала видавати 1961 р., я підготував статтю про бібліографічну спадщину М. Кордуби. Але видання "Науково-методичного збірника" припинилося на першому випуску – даліше видання було заборонено. З цієї причини моя стаття "М.М. Кордуба та його "Бібліографія історії України" побачила світ лише 1963 р. у "Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР" (Київ, 1963, – № 6. – С.62-64), підписана псевдонімом "С. Пісковий". До цієї теми я повертався ще кілька разів. Вперше 1971 р., коли 30 березня виступав у Києві з доповіддю "Бібліографічні праці М. Кордуби та їх використання при складанні бібліографії "Історія Української РСР". Це було на установчій нараді упорядників бібліографії "Історія Української РСР" (так вона звалася офіційно), скликаній Державною історичною бібліотекою УРСР. Складанням бібліографії мала керувати великий ентузіаст цієї справи, головний бібліограф бібліотеки Ніна Селівачова, яка також передбачала використання картотеки М. Кордуби. З цих планів нічого не вийшло. І через наступ реакції у 1972 р., скерованої, в значній мірі, саме проти історичної науки, і через заполітизовану атмосферу в Інституті історії Академії Наук УРСР, працівники якого мали здійснювати патронаж над історичною бібліографією. Доповідь 1971 р. опублікована не була.

Вдруге я нагадав про існування історичної бібліографії М. Кордуби в складеній О. Прицаком та мною біобібліографії видатного українського історика, що побачила світ 1972 р. у виданні: М. Korduba. La littérature historique soviétique-ukrainienne. Comptes-rendus 1917-1931. – Мюнхен, 1972. – С.19-48 римської пагінації (моє авторство, відповідно до тогочасних умов, позначено криптонімом N.N.).

Пізніше про бібліографію М. Кордуби, здавалося, забули. Та, треба шкодувати, не цілком. Десь у кінці 70-х – на початку 80-х років, під час чергового нападу пильності в Інституті суспільних наук, проглядаючи архів Інституту, натрапили на велетенську картотеку з явно неблагонадійними бібліографічними записами. Було видано розпорядження тогочасного (1973-1981) директора Володимира Чугайова викинути її як непотрібну. Коли 1990 р. я формально повернувся до Інституту суспільних наук як провідний науковий співробітник та керівник Львівського відділення Археографічної комісії АН УРСР, почалося з'ясування долі бібліографії М. Кордуби. Виявилось,

що якась добра і відважна душа знехтувала розпорядженням дирекції і картотека опинилася серед словникових матеріалів, що зберігалися у Відділі історичного словника української мови Інституту. Очевидно, це сталося не без відома завідуючої відділом, видатного українського мовознавця Лукії Гумецької. В цей спосіб бібліографію М.Кордуби знову витягли на світло денне. Виникли проекти її використання.

В цей же час (у 1991 р.) директор академічної Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаніка Лариса Крушельницька звернулася до дирекції також академічного Інституту суспільних наук (директора Ярослава Ісаевича) з проханням передати картотеку для опрацювання та видання друком як пам'ятки бібліографії, але до згоди не дійшло. Картотека залишилася в Інституті й тут почалися заходи переведення її на комп'ютер для подальшого всебічного використання. Ці наміри поза початкову експериментальну стадію (наскільки мені відомо) не вийшли. Переведенням картотеки на комп'ютер займався один час співробітник Інституту суспільних наук Андрій Ясіновський, але швидко від цього відмовилися. М.Кордуба писав дрібним почерком, а карточки були складені на багатьох мовах. Сьогодні бібліографія М. Кордуби далі лежить мертвим капіталом в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича (як було перейменовано Інститут суспільних наук) Національної Академії Наук України у Львові практично недоступна для дослідників, хіба для окремих працівників Інституту.

Пізніше справа бібліографії М.Кордуби ще деколи виринула на поверхню наукового життя. Згадка про неї з'явилася в праці Патриції Кеннеді-Грімстед *Archives and Manuscript Depositories in the USSR. Ukraine and Moldavia*. – Принстон, 1988. – Т.1. – С.570. У червні 1989 р. дочка М. Кордуби Стефанія Ольшанська звернулася з листом до президента Академії Наук Бориса Патона з проханням активізувати працю над бібліографією, але це не зрушило справи з місця. У 1996 р., в зв'язку з 120-річчям від дня народження М. Кордуби, яке відзначалося у Львівському державному університеті ім. І.Франка, я підготував статтю “Мирон Кордуба та його “Бібліографія історії України”, але ювілейний збірник світу не побачив. Нічого дивного, що в зв'язку з ще одним ювілеєм (125-річчя від дня народження історика минуло 2 березня), внук М. Кордуби професор Борис Білинський написав: “Невизначеною є доля унікальної “Бібліографії історії України”, яка “зберігається” (а, властиво, втрачається) в Інституті українознавства НАНУ” (див. його статтю: Мирон Кордуба як політик державницького напрямку // *Поступ*. – Львів, 2001, 7-8 квітня). Бо, справді, з кулуарів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України надходять неприємні відомості про розбазарення картотеки, викрадення її частин. Байдуже ставлення дирекції Інституту не дає можливості ні підтвердити, ні заперечити такі чутки. У своїй доповіді “Мирон Кордуба зблизка” (на ювілеї 2001 р. – 23 березня у Львівському національному університеті ім. І.Франка) я знову торкнувся тепер вже загадкової долі “Бібліографії історії України”

М. Кордуби, але з боку дирекції згаданого Інституту знову натрапив на стіну мовчання.

Історична бібліографія України далі залишається нездійсненою мрією, від реалізації якої, без сумніву, залежить піднесення науково-дослідницької праці в ділянці історії України на вищий рівень. Враховуючи сильні та слабкі сторони свого проекту 1971 р., Державна історична бібліотека України в середині 90-х років відновила збір бібліографічного матеріалу з історії України. Думаю, що при реалізації цього проекту, який дуже хочеться колись вважати доведеним до кінця, не можна обійти стороною бібліографію М. Кордуби. Надто довго цей великий науковий здобуток лежить без руху і не приносить тієї користі українській науці, яку мав принести. Якщо з картотекою трапилася якась катастрофа (виходить, вже в час незалежності України, отже кивати тут на т. зв. радянську владу не має потреби), то й використання того, що залишилося, буде корисним.

З картотекою не мав можливості ознайомитися Микола Жарких, який тепер видає (правда, мінімальним тиражем) “Бібліографію старої України 1240-1800 рр.” (Київ, 1998-2000, - Зошити 1-4). А бібліографія М. Кордуби явно збагатила б та полегшила його важливу працю.

Не маючи наміру повторювати те, що було опубліковано мною 1963 р. про історико-бібліографічну діяльність М. Кордуби в цілому, я переглянув ще раз свої нотатки, зроблені у 1958-1971 рр. та пізніше (в зв'язку з працею над статтею про переслідування, які довелося перенести М. Кордубі у 1944-1947 рр.; див.: Я. Дашкевич. Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів // Воля і Батьківщина. – Львів, 1996, – Ч.3. – С.53-91), щоб по-новому викласти відомості лише про “Бібліографію історії України”. По-новому, бо в сьогоднішній текст включено також дані, які раніше не публікувалися. Подані нижче конкретні відомості про картотеку М. Кордуби стосуються 1958-1966 рр., коли вона була для мене доступною. 1990 р. я не перевіряв стан збереженості картотеки, яка могла понести додаткові втрати під час своєї пізнішої досить драматичної історії.

Думка підготувати “Бібліографію історії України” виникла у М. Кордуби 1932 р., коли він був професором (за контрактом) історії України у Варшавському університеті та розпочав підготовку великої історіографічно-бібліографічної розвідки “Радянська українська історична література. Огляд за 1917-1931 рр.”, що була надрукована французькою мовою у Варшаві 1937-1938 рр. в органі Федерації історичних товариств Східної Європи “Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale” – Т.8-9 (а також окремою відбиткою обсягом 277 стор.), та пізніше перевиданий у Мюнхені 1972 р. – про що вже згадувалося вище. Від принагідного доповнення картотеки М. Кордуба перейшов поступово до систематичного опрацювання як бібліографічних покажчиків, так і до описування літератури (особливо статей в журналах, збірниках, газетах). Працю не припиняв він протягом

подальших 25 років – вже як надзвичайний професор історії України Варшавського університету, викладач гімназії у Холмі та Львові, в.о. професора і завідуючого кафедрою Львівського університету ім. І.Франка та, одночасно, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР. Інтенсивність праці була різною – вона пригальмовувалася під час війни, але помітно інтенсифікувалася у 1944-1947 рр., коли професор шукав відпочинку і відради від політичних цькувань саме у впертій систематичній бібліографічній праці. Він довгі години просиджував у академічній бібліотеці (в колишній Наукового товариства ім. Шевченка, а також в центральному приміщенні на вул. Стефаника), маючи під рукою скриньки з картотекою. В моїй пам'яті збереглася низько нахилена над газетами фігура, що повільно перегортала сторінки й час до часу заповнювала карточку. Над своєю бібліографією він працював буквально до останніх моментів свого свідомого життя. Саме в Львівській філії Бібліотеки АН УРСР, в читальному залі на вул. Стефаника, 2, коли він доповнював картотеку, його розбив параліч і за кілька днів він помер. “Бібліографію історії України” вважав справою свого життя. Працював сам, без помічників, хоча розумів, що завершити таку працю без них нереально, тому десь у 1945-1946 рр. ставив питання (у Львівському відділенні Інституту історії України) про двох, хоча б, технічних помічників, яких, однак, не отримав. Зрештою, Львівське відділення Інституту було формально ліквідовано 15 вересня 1946 р., М.Кордуба залишився працювати лише у системі університету. Він раніше пропонував утворити також у Києві невелику Бібліографічну комісію (з яких трьох співробітників), що зайнялася б, в першу чергу, опрацюванням газетного матеріалу, перебуваючи одночасно в постійному зв'язку з М.Кордубою. З цього проекту також нічого не вийшло.

Концепцію бібліографії виклав М. Кордуба в спеціальній доповідній записці, складеній у 1945-1946 рр. (примірник її зберігався в родині професора, я скопіював її 1961 р.). “Ладжена мною бібліографія, – писав він, – охоплює, щодо змісту, історію України в найширшій значенні цього слова, тобто не лише політичну, але й культурну та господарчу історію, суспільний та державний лад, передісторію, краєзнавство, побут, помічні науки історії (палеографію, дипломатику, хронологію, геральдику, сфрагістику), джерелознавство, методологію, історіософію і навчання історії. Щоби надто не перевантажувати об'єму майбутньої публікації, полишаю на боці фольклор [...]. В обсяг бібліографії включив також всі біографічні матеріали, які дадуть підставу до складення біографічного словника, картографію, видані друком портрети та фотографічні знімки осіб, праці та статті про поодинокі оселі”. Крайньою датою, до якої М. Кордуба думав довести свою бібліографію (як з точки зору подій з історії України, так і часу публікації), він поставив 1941 р.

“Найважливішою та zarazом найскладнішою річчю в бібліографії є систематика, – писав у записці М. Кордуба, – її завдання – уможливити

користувачеві швидко і повне підшукування потрібної літератури. Можна сказати, що вартість бібліографії залежить в значній мірі від доцільного розподілу матеріалу на поодинокі частини, групи, відділи, підвідділи і т.д.” М. Кордуба підготував відповідну схему, яку, однак, мені розшукати не вдалося.

Дещо про базу бібліографії. Свою картотеку М. Кордуба складав на підставі опису з автопсії книг, брошур, статей. Як матеріал для розпису – і для розшуків – він використовував пристатейну, внутрікнижкову, журнальну і газетну бібліографію, а також “вповні використав” (за терміном М. Кордуби) фундаментальні бібліографічні покажчики українських (І. Левицький, О. Лазаревський, І. Калинович, В. Січинський), російських (В. Межов), польських (Е. Колодзейчик, Є. Барвінський, М. Фрідберг) та інших авторів. Він “вповні використав” ряд журналів, серед них такі як “Киевская старина” 1882-1906 рр., “Записки Наукового товариства ім. Шевченка” (155 томів), “Україна” 1907-1911 рр. та з 1914 р., “Записки Наукового товариства в Києві” 1908-1916 рр., “Украинская жизнь” 1912-1917 рр., провінційну періодику типу “Херсонских губернских ведомостей” 1839-1888 рр., “Херсонских епархиальных ведомостей” 1860-1894 рр. Використав усі журнали, що виходили на Наддніпрянській Україні у 1917-1931 рр. Російську періодику – “Славянский сборник” 1875-1877 рр., “Былое” 1906-1907 рр., еміграційне “Вольное слово” 1881-1883 рр. Далі: “Kwartalnik Historyczny” 1887-1939 рр., “Archeion” 1927-1936 рр., “Ateneum Wilenskie” 1923-1927 рр., “Siolo” 1866-1867 рр., “Wiadomosci Historyczno-Dydaktyczne” 1933-1939 рр., серію “Biblioteka Lwowska” (37 томів). Також “Casopis Ceskehjo Musea” 1827-1925 рр., “Zeitschrift für osterreichische Geschichte” 1911-1935 рр. “Висказ “вповні використав” – пояснював М. Кордуба – означає винотування не лише всіх розвідок і статей, але й рецензій та взагалі всього матеріалу. Крім цього, використав з багатьох інших журналів по кілька або кільканадцять річників (томів) і чимало збірників”.

В останні роки життя М. Кордуба займався розписуванням газетних статей. “До цього спонукало мене спостереження, – знову цитую М. Кордубу, – що газетні статті та дописи з місць приносять багато дуже цінного матеріалу, який досі лежить невикористаний, а його розшукування без бібліографічного провідника майже неможливе. Для прикладу згадаю, що підставовий матеріал про т. зв. “нову еру” [...] розписаний по сотках газетних статей і дописів з 1890-х та 1900-х рр., розшукування яких забрало би масу часу і енергії. Ще більше це відноситься до тематики про читальні, народні віча, надужиття при виборах, переслідування з боку уряду, політичні партії та взаємини між ними, взаємини укр[аїнського] населення з панівними народами, боротьбу за права мови, економічне положення народних мас, страйки та заворушення, життя в сільських та міських громадах, суперечки за літературну мову та правопис, діяльність поодиноких інституцій та товариств, шкільництво, бурси, театр, торгівлю (крамниці), кооперативний рух, домашній промисел, парцеляцію дідичівських маєтків, еміграцію та колонізацію,

п'янство та пропаганду тверезості, елементарні нещастя і ін[ше]. Очевидно, що притягнення газетного матеріалу дуже ускладнює бібліографічну роботу, але воно незвичайно піднесе цінність майбутньої бібліографії". Програма, як видно, була накреслена широко. Тим більше, що мовних обмежень для зібраного матеріалу не було. Але й самому авторові проекту вдалося зробити дуже багато.

Кількість зібраних в картотечі бібліографічних записів М. Кордуба оцінював у 1945-1946 рр. у понад 50 тисяч. Приблизні підрахунки, проведені мною, доводять, що ця кількість була заниженою. В момент передачі картотеки до Інституту суспільних наук Академії Наук у ній було орієнтовно 60 тис. карточок. За моїми даними з 1958 р. у ній було близько 55 тис. записів, але тоді картотека вже не була повною (про що я пишу далі).

Для зручності, при доповнюванні та перевірці картотеки, історик поділив її на рубрики, розташовані за алфавітом (літерні позначення на карточках проставляв М. Кордуба). Повний перелік рубрик і кількість зібраних у них карточок (подаю кількість в дужках) виглядали на 1958-1963 рр. так (зберігаю правопис оригіналу):

А. Антропологія (20); археологія в трьох підрозділах, останній з них за місцевостями (2300); архіви на території СРСР і Польщі, також описи у двох підрозділах – другий, що охоплював подорожі, було пізніше виділено окремо (у першому 700).

Б. Бібліографія (800); бібліологія – відсутній; бібліотеки загально, на області Польщі, на області Радянщини, в інших краях (400); бібліографії: а) збірники, б) поодинокі особи – обидва підрозділи відсутні;

В. *Varia* (15); військовість – *militaria* (20); віра і церква: а) православ'я, б) унія і римський католицизм, в) протестантизм, г) загальні (разом 530).

Г. Господарство і суспільні справи (800); генеалогія: а) загальні, б) поодинокі роди (разом 20); географія історична (60).

Е. Економіка – теорія (5); етнографія (280).

Ж. Жиди (100).

І. Іконографія: I історичні особи до кінця XVIII ст. а) збірники, групи і типи, б) поодинокі особи, II діячі новочасні (XIX-XX ст., а) збірні знімки, б) поодинокі особи (1300); історіографія: а) загальні огляди і розвідки, б) поодинокі історики (разом 135); історіософія – розділ відсутній; історія політична – розділ відсутній.

К. Картографія (200); колонізація і міграція (80); краєзнавство – розділ відсутній; культура і побут (90).

Л. Література: а) загальні огляди, б) збірки пам'яток і хрестоматії, в) церковні книги (разом 90); література стара до кінця XVIII ст.: а) пам'ятки і групи пам'яток, б) письменники (разом 220); література нова – від Котляревського: а) огляди, анонімні твори; б) письменники (разом 475).

М. Мемуаристика (80); методологія історіографії (5); мітологія – поганство (50); мистецтво: I а) загальні праці, виставки, б) обласні й місцеві; II архітектура а) загальні, б) пам'ятки, в) митці; III малярство а) загальні,

каталоги, б) пам'ятки, в) малярі; IV різьба і гравюра а) загальні, каталоги, б) пам'ятки, в) митці; V мініатюри (рукописні й друковані); VI металургія, золотництво; VII декоративне, ужиткове і народне мистецтво (разом 295); музеї та музейництво (300), музика та спів (100).

Н. Народи чужі на Україні (20); наука: а) загальне, б) наукові установи, в) з'їзди, конгреси, виставки (разом 80); науки помічні: а) палеографія, б) дипломатика, в) сфрагістика і геральдика, г) епіграфіка, г) хронологія (разом 60); нумізMATика (20); націологія (12); навчання історії (2).

О. Ономастика (85); оселі (2300).

П. Подорожі (80); подорожі по бібліотеках і архівах (250); праісторія: а) праарійці, б) траки, в) іранці, г) грецькі колонії, д) римська доба, е) кельти, германи, ілірійці, ж) слов'яни, з) тюрки, монголи, и) Кирило і Методій, церковно-слов'янщина (разом 150); преса (3170).

Р. Рукописи на терені СРСР і Польщі (400).

С. Славістика і слов'янщина взагалі (100).

Т. Театр: а) загальне, б) драматургія, в) драматурги і актори (разом 130).

У. Устрій і судівництво: I 1) адміністрація взагалі, конституція, поліція, віросповідання, 2) водні, лісові, комунікаційні справи, 3) вивласнення, управа державних маєтностей, II право і судівництво 1) право звичаїв 2) право позитивне а) цивільне, б) торговельне, в) векслеве, г) карне, г) процедура, ексекуція, д) поступовання неспірне (разом 1500).

ДЖ. Джерела: I 1) загальне джерелознавство, 2) географічно-етнографічні для праісторії (головніші джерела), 3) староруські літописи і хронографи, 4) литовсько-руські літописи, 5) хроніки і літописи а) чужі хроніки і газетні вістки (латинкою), б) місцеві козацькі і сучасні літописи, оповідання, пом'яники, легенди, вірші, II 1) збірки актових і інших матеріалів (серійні й багатотомові збірки), 2) поодинокі документи, універсали, рескрипти, протоколи, листи і т.п. (матеріали розділу I відсутні, у розділі II 250).

Ц. Церкви, монастирі, братства, чудотворні ікони (350).

Ш. Шевченкіана (2250).

Поза цими рубриками:

Псевдоніми (2200).

Драгоманіана (250).

Матеріали з української преси, поділені за десятиріччями, від 1870 до 1929 р. (28000).

Згідно з загальним підрахунком цих даних автора, картотека налічувала понад 50 тис. карточок, що менш-більш узгоджується з проведеними вище підрахунками. Як видно з переліку, вже 1958 р. в ній був відсутній, без сумніву, дуже великий розділ політичної історії, відсутні були також розділи бібліології, біографії, історіософія, краєзнавство, перша частина розділу "Джерела". Важко визначити скільки карточок вони налічували, особливо основний розділ політичної історії. Наскільки

відомо, відсутню частину картотеки взяв на тимчасове користування тогочасний директор Інституту Іван Крип'якевич, який тоді інтенсивно працював над рядом важливих історичних праць (“Галицько-волинська держава”, “Київська держава”, “Богдан Хмельницький”, “Документи Богдана Хмельницького”, “Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій” та інші). Вилучені частини картотеки назад до неї не повернулися.

Писав М. Кордуба на карточках трохи менших від теперішнього стандартного бібліотечного формату. Їх робив він з звичайного канцелярського паперу, формату відомого тепер як А-4, розрізаного на вісім частин. Писав дрібним, але розбірливим почерком, часто анотуючи переглянуту літературу, додаючи до неї критичні зауваження.

1963 р. я закінчив статтю про бібліографію М. Кордуби такими словами: “Цінність картотеки “Бібліографії історії України” М. Кордуби, безперечно, дуже велика. Велетенський, частково унікальний, бібліографічний матеріал, відбитки в картотеці, має, зокрема, першорядне значення як контрольний матеріал для складання великої, фундаментальної наукової бібліографії [...]. Основна частина картотеки М. Кордуби має увійти в робочу картотеку майбутньої бібліографії [...]. Таким чином найкраще буде здійснений творчий задум М. Кордуби, а результати його багаторічної, наполегливої роботи нарешті увійдуть – згідно з його бажанням – у скарбницю нашої історичної науки”.

З того часу минуло майже 40 років. “Бібліографія історії України” М. Кордуби в скарбницю нашої історичної науки не увійшла.